חנן אשל ורועי פורת

מערות המפלט מתקופת מרד בר־כוכבא

קובץ שני

מרכז יסלזון לחקר תולדות ישראל לאור האפיגרפיה

החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה

Hanan Eshel and Roi Porat

Refuge Caves of the Bar Kokhba Revolt

Second Volume

Israel Exploration Society

Jeselsohn Epigraphic Center
of Jewish History

מערות הרומח – מערות מפלט מתקופת מרד בר־כוכבא מצפון לעין־גדי

רועי פורת, חנן אשל ועמוס פרומקין

במהלך הסקר הארכיאולוגי שערכנו במצוק ההעתקים שמצפון לעין־גדי התגלה מכלול של מערות מפלט אשר שימשו יהודים בסופו של מרד בר־כוכבא.[1] במערות המפלט הללו התגלו שרידים ארכיאולוגיים מתקופת מרד בר־כוכבא, ובהם: מטבעות בר־כוכבאיים, כלי חרס וזכוכית וכלי נשק. בין כלי הנשק נמצאו ראש רומח, שעל שמו נקראו המערות "מערות הרומח". הממצאים הללו מסופו של מרד בר־כוכבא משלימים את התמונה המצטיירת מן השרידים שהתגלו במערות מפלט נוספות באזור, ומהווים נדבך חשוב בלימוד התופעה של מערות המפלט באזור שבין עין־גדי לקומראן.

מערות הרומח נמצאות בחלקו העליון של מצוק ההעתקים, כ-2.5 קילומטר מדרום לראש חצצון (רס אבו אל־קֶבע). המערות נמצאות בראש מצוק אנכי הנמשך לצפון־מזרח מראשו של מפל ענק (כ-300 מ' גובהו) של ערוץ הנקרא ואדי מררזה, הזורם מצפון למצפה ארנון (רס־מד'בח סעיד עֻבֵּידֶה; נ"צ 18653/10495; ראו איורים 1, 2). מכלול המערות כולל חמש מערות טבעיות שהתפתחו בתהליכי המסה קארסטית בגיר ודולומיט מתצורת שבטה; מתוכן שתי מערות גדולות שאורכן עשרות מטרים, ושלוש מערות בינוניות־קטנות הנמצאות זו מעל זו (איורים 3, 7). פתחי המערות כמעט שאינם נראים מתחתית המצוק ומראשו. הגישה למערות קשה, ואפשרית בירידה מראש המצוק אל מדרגת סלע התלויה במצוק אנכי. חפירות שוד מקיפות נערכו בחמש המערות. להלן נסקור את הממצאים הארכיאולוגיים שהתגלו במהלך הסקר והחפירה במערות הרומח, ונדון במשמעותם.

מערה 84א

זוהי המערה הדרומית במכלול המערות (איורים 4, 5). פתח המערה רחב ונוח אך המשכה הוא מחילה באורך 36 מ'. במהלך הסקר במערה נמצאו שרידים מן התקופה הכלכוליתית ומן התקופה הרומית הקדומה (להלן תקופת מרד בר־כוכבא). בחלל המערה הסמוך לפתח

1 בעבודת הסקר והמיפוי במכלול מערות הרומח השתתפו: ג' דנון, ע' רייקין, ב' גרונר, א' דויטש, ב' וולט, א' וולספלד, מ' טסל, ל' תומס, ת' שדה, נ' קנוהל ואחרים. באוקטובר 2004 ערכנו במערות חפירה ארכיאולוגית; מס' הרישיון: יו"ש 1012. השתתפו: ס' ליסקר, ג' דנון, א' דוידוביץ', נ' עמית, מ' שפיצר, ב' גרונר, ג' בל, ת' שדה, י' קרני, י' שבטיאל ואחרים. החפירה במערות הרומח נערכה בעזרת קיבוץ כפר־עציון ומצוקי־דרגות – לכולם תודה. העפר שנחפר סונן ברשת בעלת חורים בגודל 0.5 ס"מ. עיקר שרידי המזון שנמצאו נבדקו במעבדה לבוטניקה ארכיאולוגית באוניברסיטת בר־אילן, יחד עם שני דליי עפר משטחים A-C ודלי משטח D (שמחוני וכסלו, להלן).

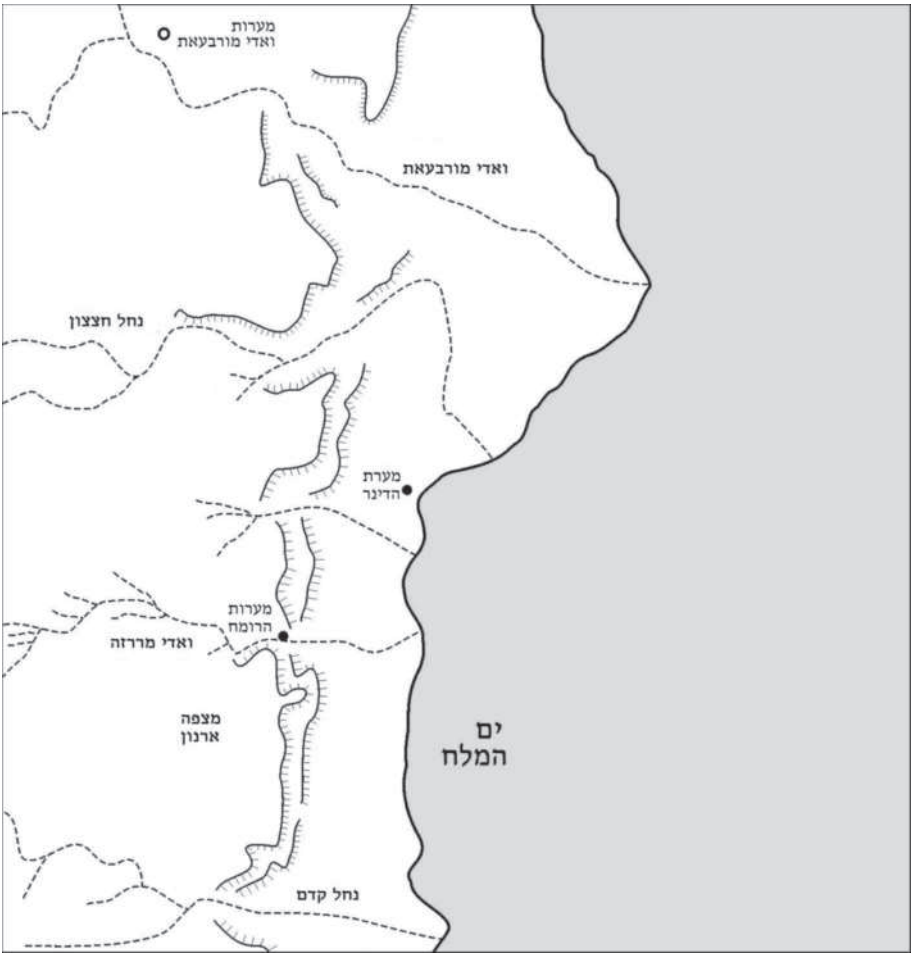

מפה 1: מפת איתור של מערות הרומח

הובחנה שכבת עפר עבה וכהה, עשירה בחומר אורגני המכיל שרידי צמחים ופעילות של בעלי־חיים. מהתקופה הכלכוליתית נמצאו חרסים הכוללים שתי שפיות של קערות חרס מעוטרות מטיפוס V-shaped (לוח 2: 1-2) וכן כיילף צור (איור 9). מתקופת בר־כוכבא נמצאו חרסים רבים, בהם שפיות של פך ופך בישול (לוח 2: 16-17). בצדו המזרחי של פתח המערה נמצא ראש חץ מברזל בעל חתך מרובע, בצורת פירמידה, אשר נורה ככל הנראה מקטפולטה ניידת (איור 10). בכוך קטן, הנמצא כ-10 מ׳ מצפון לפתח המערה, נמצא מטבע ברונזה בינוני מן הטיפוס הנפוץ, שהוטבע מחדש על־ידי המינהל הבר־כוכבאי (לוח 1: 1). על צדו האחד של המטבע הוטבעו עץ תמר והכתובת ״שמעון״, ועל צדו השני – עלה גפן והכתובת ״לחרות י[רו]שלם״ (להלן). מטבעות מטיפוס זה מתוארכות לשנה השלישית של מרד בר־כוכבא (Mildenberg, 1948-9).

במחילה הרחבה המוליכה מפתח המערה פנימה נקבעו שלושה שטחי חפירה (איור

איור 1: צילום אוויר אלכסוני של אזור מערות הרומח

איור 2: פתחי המערות הצפוניות ממערות הרומח (84ב – משמאל, 84ג – מימין), באופק נראה קיבוץ מצפה שלם

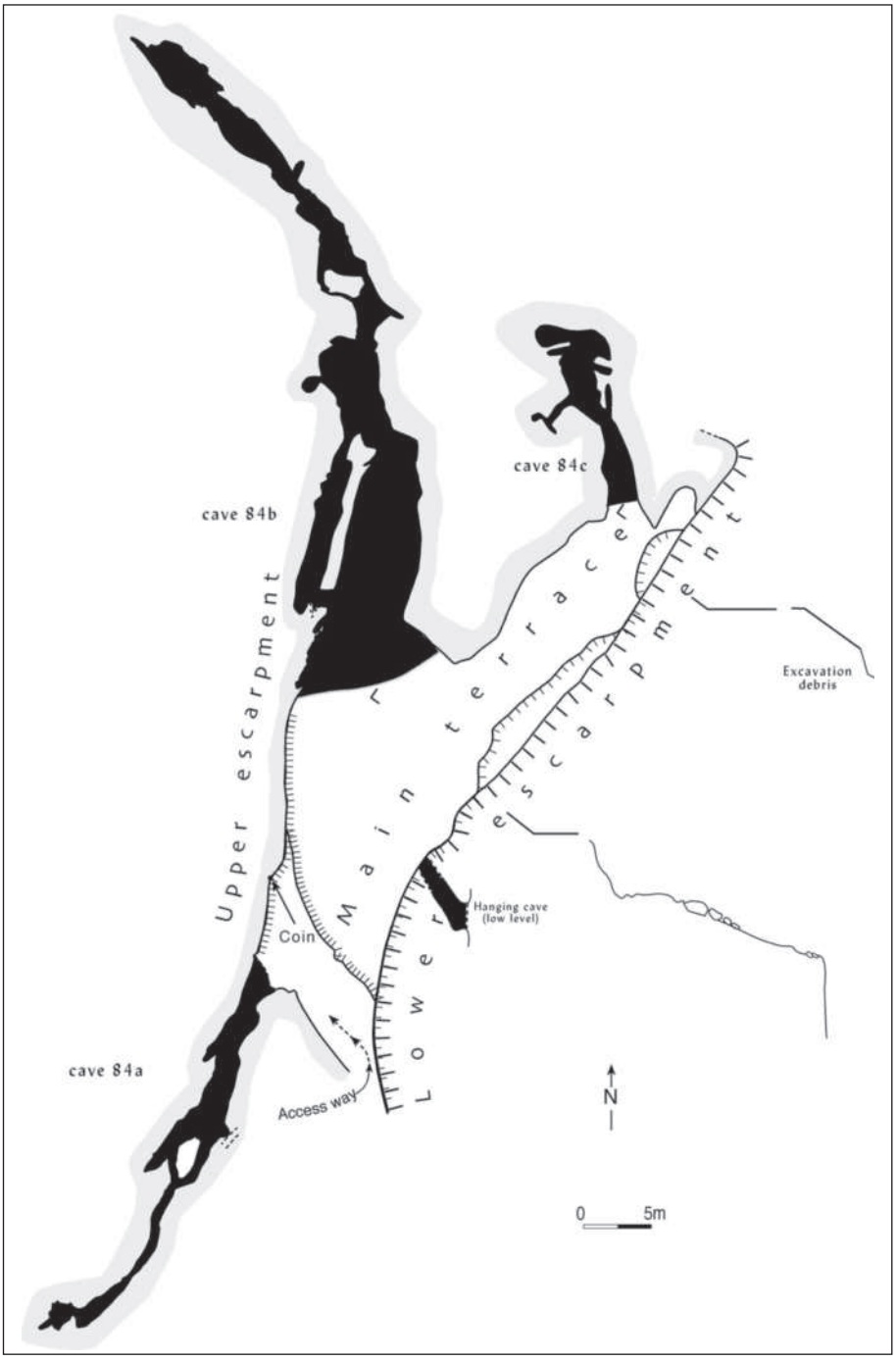

איור 3: התכנית של מכלול מערות הרומח (84)

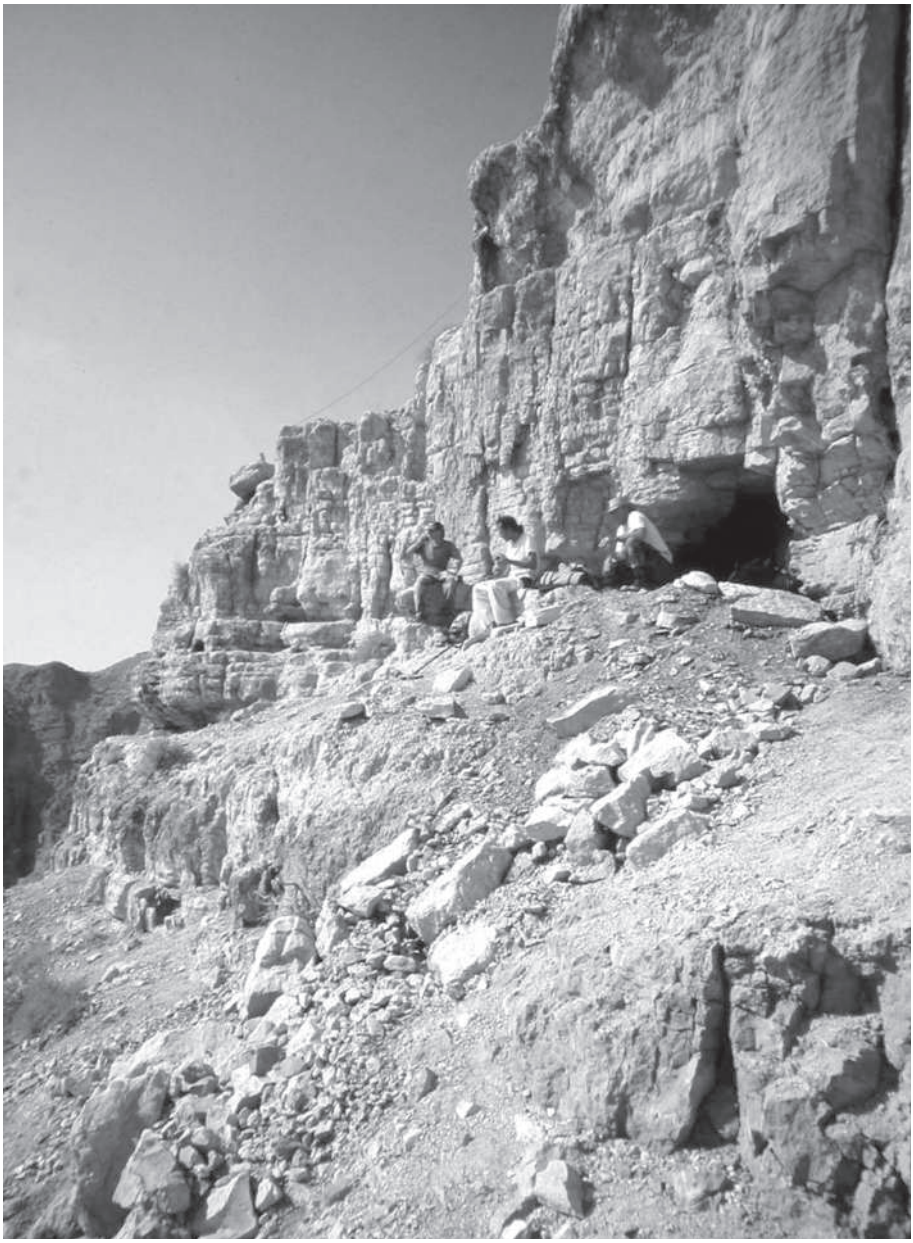

איור 4: פתח מערה 84א

(E, F, G ;5), ונמצאו בהם שרידים נוספים מן התקופה הכלכוליתית ומתקופת מרד בר־כוכבא. בשטח E, שנחפר כ-5 מ׳ מפתח המערה (איור 5), נמצאה קרמיקה מתקופת בר־כוכבא עד לעומק של 30 ס״מ הקרמיקה כוללת שפת פך (לוח 2: 15) וכן שברי גוף של כלי

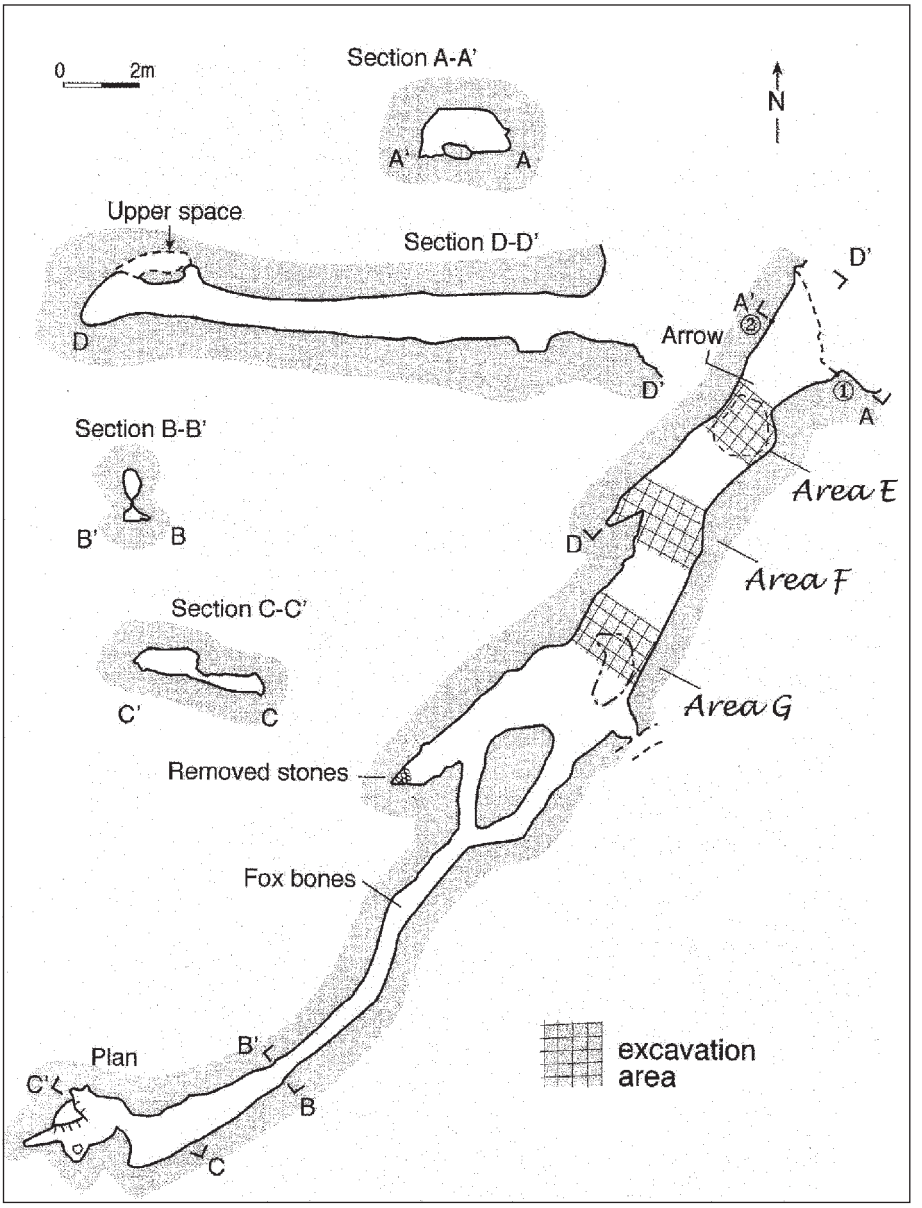

איור 5: מערה 84א, תכנית וחתכים וסימון שטחי חפירה

זכוכית וחרסים מעטים מהתקופה הכלכולית. עוד נמצאו בלוקוס זה פיסות עור מעובד, חלק מהן הן שרידי סנדל תפור בגידים (איור 11), גלעיני זיתים ותמרים וקליפות של רימון, וכן כלי עצם שנוקב בשני קדחים עגולים (איור 12). החפירה בשטח F, הנמצא מדרום לשטח E (איור 5), לימדה כי עובי הצטברות העפר באזור הזה הוא 40 ס"מ, אך שרידים

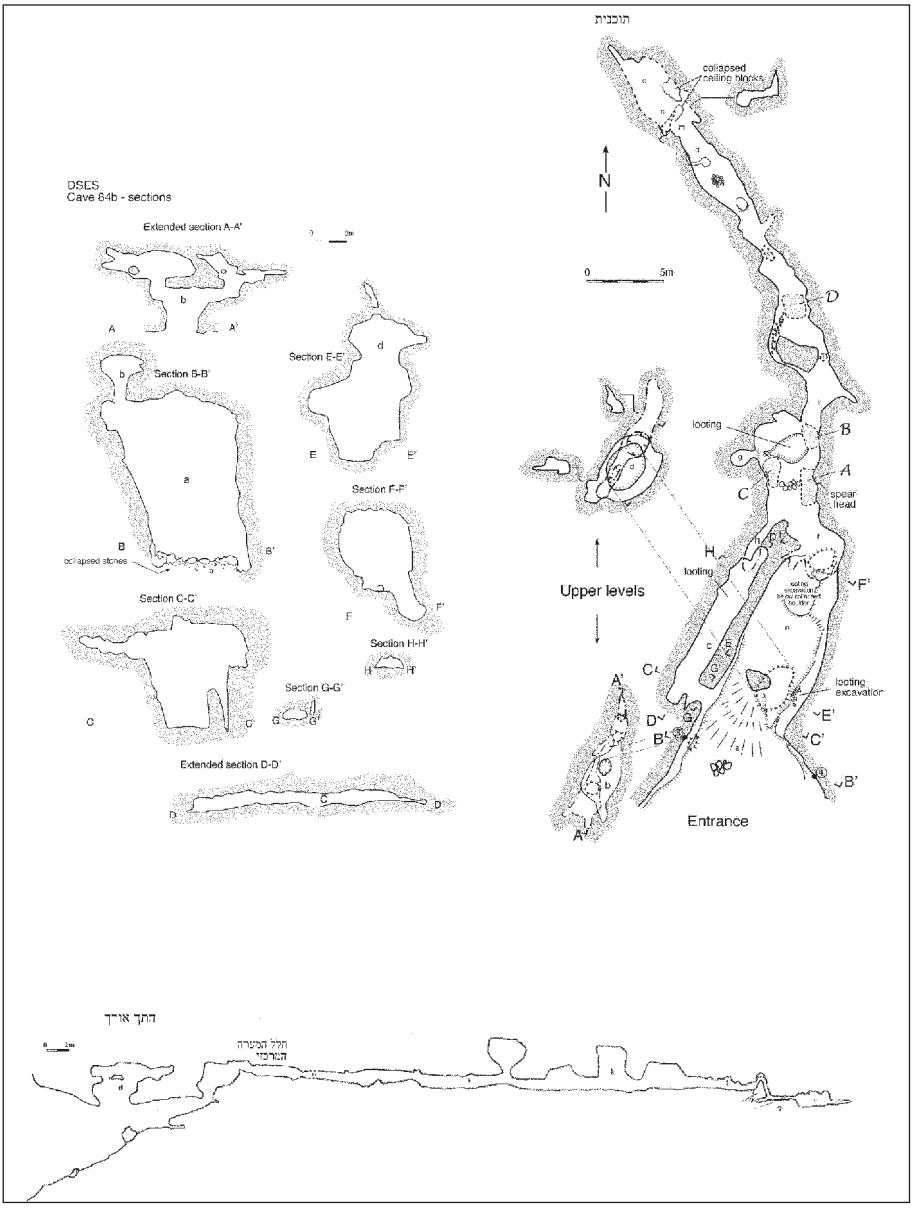

איור 6: מערה 84ב, תכנית וחתכים

ארכיאולוגיים נמצאו בשכבה העליונה בלבד (25 ס"מ עוביה); זוהי שכבת עפר שהופרעה כתוצאה מחפירות שוד. שכבה זו כהה בשל חומר אורגני שהיא מכילה. בשכבה זו נמצאה קרמיקה מתקופת מרד בר־כוכבא, הכוללת שפה וראש של מכסה של סיר בישול (לוח 2: 4, 6) ושפת סיר בישול מחורצת (לוח 2: 8). עוד נמצאו בלוקוס זה כלי עץ מחודד שבראשו

לוח 1: המטבעות שנמצאו במערות הרומח

תיאור המטבעות (לוח 1)

מטבע 1: מטבע בר־כוכבאי שנמצא מחוץ למערה 84א
צד א: עץ תמר בעל 7 כפות, שני אשכולות פרי והכתובת: שמעון
צד ב: עלה גפן בעל שלוש אונות והכתובת: לחרות י[רו]שלם
למטבע זהה, ראו: ברונזה, 24 מ"מ, 10.55 גר', ↑
Mildenberg, 1984, 325, no. 132

מטבע 2: מטבע בר־כוכבאי שנמצא מחוץ למערה 84ב
צד א: עץ תמר בעל 5 כפות, שני אשכולות פרי והכתובת: שמעון
צד ב: עלה גפן בעל שלוש אונות והכתובת: לח[רות ירושל]ם
ברונזה, 26 מ"מ, 8.36 גר', ↑
למטבע זהה, ראו: Mildenberg, 1984, 323, no. 118

מטבע 3: מטבע בר־כוכבאי שנמצא בחדר המרכזי שבמערה 84ב
צד א: עץ תמר בעל 7 כפות והכתובת: שמ[עון]
צד ב: עלה גפן בעל שלוש אונות והכתובת: ש[ב] לח[ר ישר]א[ל]
ברונזה, 25 מ"מ, 11.78 גר', ↓

מטבע 4: מטבע מימי תלמי השני שנמצא במחילה ממערב לאולם הכניסה של מערה 84ב
צד א: ראש זאוס־אמון מביט ימינה
צד ב: עיט עומד על ברק כשכנפיו פרושות למחצה והוא מביט שמאלה והכתובת: ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ברונזה, 17 מ"מ, 4.83 גר', ↑
למטבעות זהים ראו Kromann & Mørkholm, 1977, no. 497; Svoronos, 1904, no. 710a pl. xxl:20

שתי נישות מגולפות (איור 13) וכלי עצם שטוח ומחודד בעל קדח מפולש (איור 14). שני החפצים הללו שימשו ככל הנראה לאריגה. כמו־כן נמצאו בלוקוס זה שרידי מזון, ובהם גלעיני זיתים, קליפות אגוזים ורימונים וגרעיני שעורה. בשטח G, הנמצא מדרום לשטח F (איור 5), התגלתה הצטברות של עפר בעובי 35 ס"מ, והובחנו בה שלוש שכבות שונות. רק בשכבה הנמוכה מבין השלוש נמצאו שרידים ארכיאולוגיים: בעומק 25 ס"מ נמצאה רצפת עפר מהודקת ומפולסת, אשר תוארכה לתקופה הכלכוליתית על־פי חרס ואריג (דמוי רשת) מתקופה זו שנמצאו עליה.[2] כן נמצאו על הרצפה גרעיני שעורה.

מערה 84ב

פתחה הגדול של מערה זו פונה לכיוון דרום, אל מדרגת סלע הנמוכה מן המדרגה המובילה אל מערה 84א. מערה 84ב היא הגדולה במכלול מערות הרומח, כ-80 מ' אורכה הכולל, ולה אולם כניסה גדול, מחילות וחדרים (איורים 3, 6). במהלך הסקר בשפכי העפר שמחוץ למערה 84ב ובאולם הכניסה, נמצאו חרסים רבים מתקופת מרד בר־כוכבא, וכן מטבע ברונזה בר־כוכבאי נוסף מן השנה השלישית למרד (לוח 1: 2), מסמר של סנדל מסומר (לוח 4: 4), חוד ברזל מעוקל ששימש לאריגה (לוח 4: 5), פיסת נחושת מלבנית המנוקבת בשני צדיה (לוח 4: 3) וראש חץ שטוח שצורתו דומה לעלה בצורת לב (איור 17) אשר תוארך למאות הראשונה או השנייה לספירה.[3] בשפכי מערה זו נמצאו כלי החרס מתקופת מרד בר־כוכבא, כגון מכסה של סיר בישול (לוח 2: 3), סיר בישול (לוח 2: 7); פך (לוח 2: 10) וקנקן (לוח 2: 11). כמו־כן נמצאה במערה שפת פך מהתקופה ההלניסטית (לוח 2: 13).

המחילה המרכזית, הנמשכת מאולם הכניסה של מערה 84ב לכיוון צפון, מובילה אל חדר מרכזי (איור 6), שבו נמצאו שרידים רבים מתקופת בר־כוכבא, המעידים על פעילות רבה של הפליטים שישבו במקום. יש לציין כי במהלך הסקר והחפירות בחדר זה לא נמצאו כלל שרידים מן התקופה הכלכוליתית. בחדר הזה נערכו חפירות שוד מאסיביות.

סמוך לקיר המזרחי של החדר, בעומק 30 ס"מ, נמצא במהלך הסקר ראש רומח עשוי מברזל (איור 18). זהו כלי בעל להב צר ומוארך שחתכו מעוין, וקצהו חושל לכדי חוד בעל חתך מרובע. על התקע השבור השתמר עיטור חרות בצורת קווים אלכסוניים מקבילים בין טבעות חרותות. על־פי הממצאים האחרים שהתגלו בחדר הזה, יש לתארך את הרומח לתקופת מרד בר־כוכבא. לרומח הזה אין מקבילה בארסנל הנשק הרומי במערב ובמזרח גם יחד, מה שמלמד, כנראה, כי הכלי נוצר על־ידי המורדים. ראש רומח דומה נמצא במערות ואדי מורבעאת (de-Vaux, 1961, 36–37, fig. 9:5 no. 168) וראו כעת הרומח ממערת התאומים (שטיבל, להלן בספר זה, עמ' 455–459). במהלך הסקר נמצאו בחדר המרכזי גם מפתח טבעת של תיבת תכשיטים שהייתה נפוצה בתקופה הרומית (איור 19; ידין, תשכ"ג, 95–97; Oman, 1930, 58 nos, 166–172a, pl. VI 166; גרוסמרק, 1994, 55, 60) ומטבע ברונזה בר־כוכבאי מן השנה השנייה למרד (לוח 1: 3) השייך לקבוצת המטבעות המרושלים (Barag, 2002). מטבע זה נטבע מחדש על־ידי רושמות שלא תועדו עד כה

2 תודה לד"ר אורית שמיר מרשות העתיקות שבדקה אריג זה.

3 אנו מודים לגיא שטיבל, שעמו התייעצנו בנוגע לזמנו של ראש חץ זה. וראו שטיבל, להלן בספר זה, עמ' 313–314.

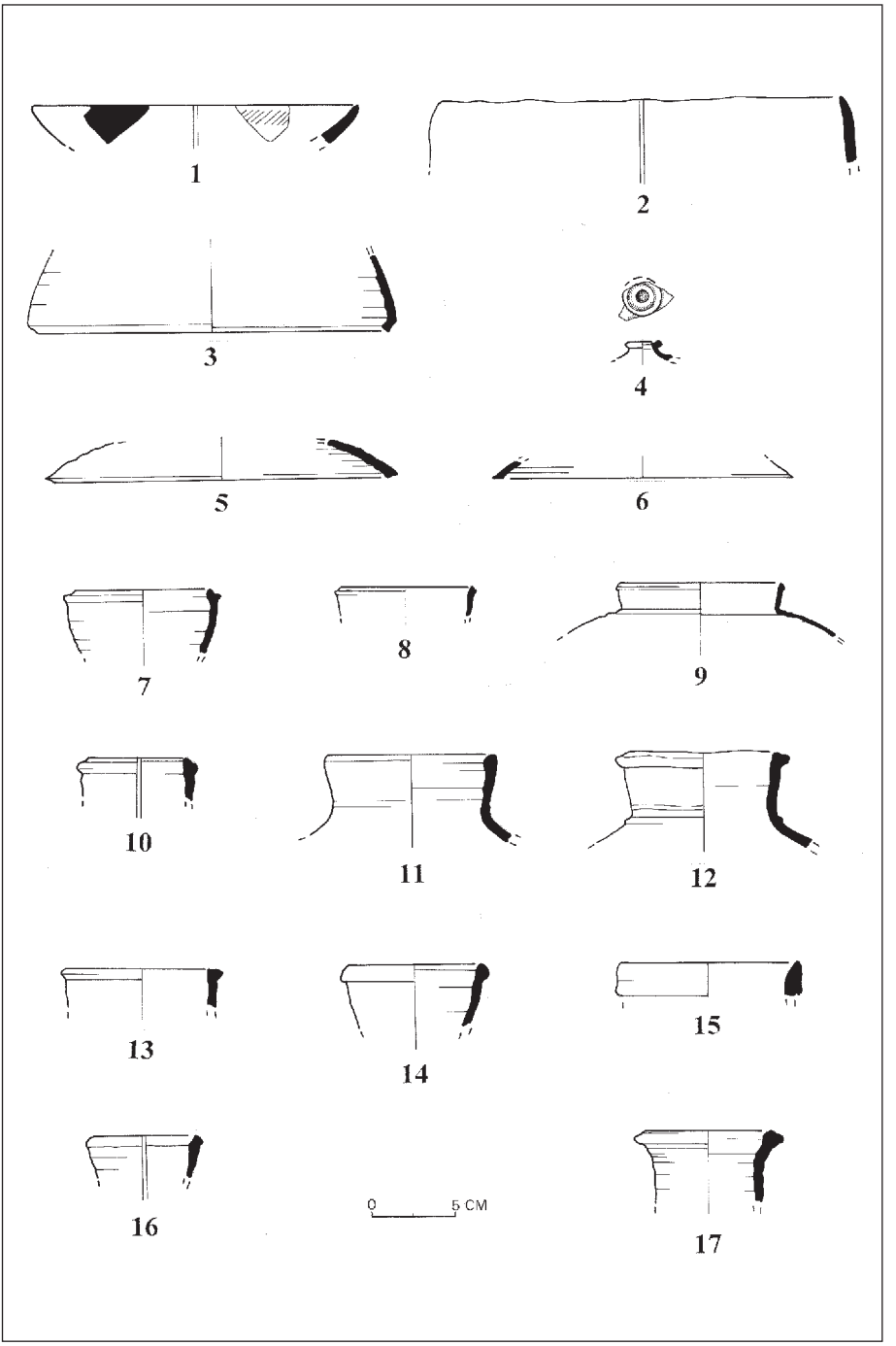

לוח 2: החרסים ממערות הרומח

טבלה 1: תיאור כלי החרס (לוח 2)

מס"ד	הכלי	מקום הממצא	תיאור הכלי	הפניה למקבילות
1	קערת V-shaped	מחוץ למערה 84א (סקר)	טין צהבהב וגריסים זעירים; שפה נטויה החוצה; פס חום־אדום משוך לאורך השפה בפנים הכלי, חוץ הכלי צבוע שחור	מערת המטמון (בר אדון, 1971, 147 מס' 47)
2	קערת V-shaped	בפתח מערה 84א (סקר)	טין כתום־ורוד, גריסים חומים; שפה זקופה	מערת המטמון (בר אדון, 1971)
3	מכסה סיר בישול	שפכי מערה 84ב (סקר)	טין אדום, גריסים לבנים גדולים; שפה מחודדת	מערת אל ג'י (אשל, זיסו ופרומקין, תשנ"ט, 96 מס' 1)
4	מכסה סיר בישול	FL.001	טין חום אדמדם; ראש טבעתי מנוקב	מערת אל ג'י (אשל, זיסו ופרומקין, תשנ"ט, לוח 1:2); גבעת רם (Magness, 2005, fig. 6:3; 7:1)
5	מכסה סיר בישול	CL.001	טין אפור, ליבה כתומה; שפה חתוכה מחודדת	מערת האימה (אהרוני, תשכ"ב, 165 מס' 9, 10)
6	מכסה סיר בישול	FL.001	טין חום אדמדם; שפה חתוכה	מערת האימה (אהרוני, תשכ"ב, 165 מס' 9, 10)
7	סיר בישול	שפכי מערה 84ב (סקר)	טין אפור, גריסים לבנים קטנים, שפה מדורגת	מערות מורבעאת (de-Vaux, 1961, 32 no. 16)
8	סיר בישול	FL.001	טין חום אדמדם; שפה מחורצת ומדורגת	מערת האימה (Aharoni, 1961, pl. 10, no. 9); מערת האיגרות (ידין, תשכ"ג, ציור 41 מס' 64.2).
9	סיר בישול	DL.001	טין אדום־חום; צוואר קצר, שפה משולשת	מערת האימה (Aharoni, 1961, fig 10:10)
10	פך	שפכי מערה 84ב (סקר)	טין כתום, ליבה חומה, גריסים לבנים קטנים; שפה מדורגת	ואדי דליה (Lapp & Nickelsburg, 1974 pl. 28, no. 2)
11	קנקן	שפכי מערה 84ב (סקר)	טין אדום, ליבה אפורה, גריסם לבנים קטנים; שפה מקופלת פנימה	מערת האיגרות (Aharoni, 1961, 160 no.14)
12	קנקן	CL.001	טין אפור, גריסים לבנים; שפה מחורצת, רכס על הצוואר	מערת האימה (אהרוני, תשכ"ב, 166 מס' 5)
13	פך	שפכי מערה 84ב (סקר)	טין כתום, ליבה שחורה, גריסים לבנים קטנים	יריחו (Bar-Nathan, 2002, 275, no. 442)
14	פך	שפכי מערה 84ג (סקר)	טין כתום, ליבה חומה	מערת מכוך (אשל, תשנ"ט, 88 מס' 10)
15	פך	EL.001	טין אדום, ליבה חומה, גריסים לבנים; שפה מעובה ומחודדת	מערת מכוך (אשל, תשנ"ט, 86 מס' 9)
16	פך בישול	פתח מערה 84א (סקר)	טין אדום, ליבה אפורה, גריסים לבנים גדולים; שפה מחודדת	מערת מכוך (אשל, תשנ"ט, 86 מס' 8)
17	פך	פתח מערה 84א (סקר)	טין כתום, ליבה אפורה, גריסים לבנים גדולים; שפה משוכה החוצה, עליה סימני מירוק	מערת אביאור (אשל וזיסו, תשנ"ט, 124 מס' 12)

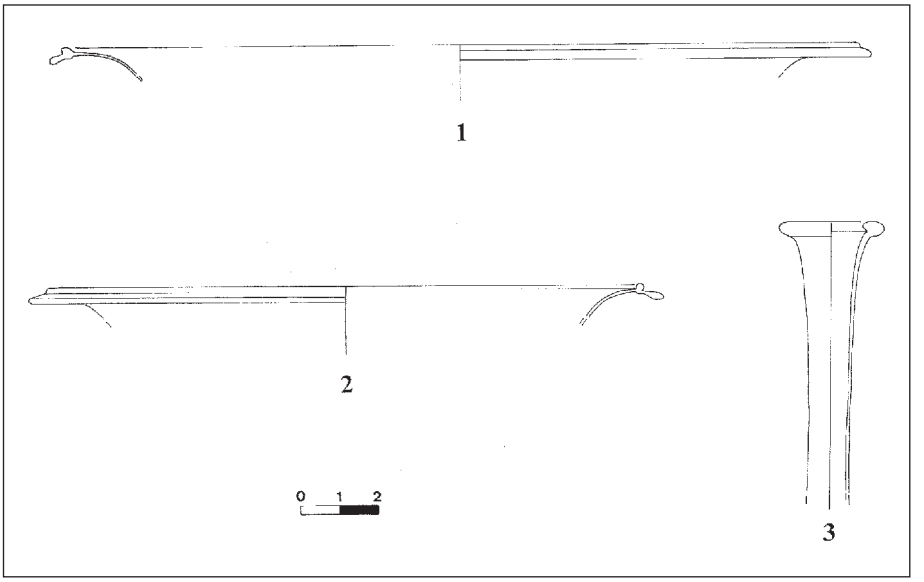

לוח 3: כלי הזכוכית ממערות הרומח

טבלה 2: תיאור כלי הזכוכית (לוח 3)

מס"ד	הכלי	מקום הממצא	תיאור הכלי	הפניה למקבילות
1	קערת זכוכית	פתח מערה 84ב (סקר)	זכוכית ירוקה־שקופה; קערה שטוחה, שפה צינורית נטויה כלפי חוץ	מערת האימה (בר"ג, תשכ"ב, 176-177 מס' 5)
2	קערת זכוכית	CL.001	זכוכית ירוקה־כחלחלה; קערה שטוחה, שפה צינורית נטויה כלפי חוץ	מערת האימה (בר"ג, תשכ"ב, 176-177 מס' 5)
3	בקבוקון זכוכית	DL.001	זכוכית ירוקה־כחלחלה, צוואר גלילי; שפה נוטה החוצה ומקופלת פנימה	מערת האימה (בר"ג, תשכ"ב, 176 מס' 10); מערת האיגרות (ידין, תשכ"ג, 106)

במחקר. כמו־כן, נמצאו בשפכי העפר בחדר המרכזי שברים של כלי חרס וזכוכית, שרידי אריגים, חבלים וסלי קש וכן שרידי מזון.

במהלך החפירה נפתחו שלושה שטחים בחדר המרכזי שבמערה 84ב: שטח A נקבע בחלקו הדרומי־מזרחי של החדר, באזור שנמצא בו הרומח (איור 6). שרידים ארכיאולוגיים נמצאו בשכבת העפר העליונה בלבד, עד לעומק של 25 ס"מ, והתברר כי רובו של שטח זה נפגע על־ידי שודדי עתיקות. הממצא כלל פיסות סלים וחבלים עשויים סיבים, שרידי מזון, ומעט שברי גוף של כלי חרס מתקופת מרד בר־כוכבא. שטח B נחפר בחלקו הצפוני־מזרחי של החדר המרכזי, עד לעומק של 90 ס"מ. גם בשטח הזה נמצאו ממצאים ארכיאולוגיים רק בשכבת העפר העליונה; זוהי שכבת עפר כהה בעובי של 30 ס"מ שנפגעה מחפירות שוד. שכבה זו מונחת על־גבי שכבת עפר בהיר שתחתיה אבני מפולת גדולות. הממצא

בשכבה העליונה כלל אריגים, מקלעות נצרים ושרידי מזון. שטח C נחפר לאורך הקיר המערבי של החדר המרכזי, במקום שבו נמצאו מפתח הטבעת והמטבע הבר־כוכבאי. השיכוב בשטח הזה היה דומה: שכבת עפר חום, עשיר בחומר אורגני, הנמצאת מעל שכבת עפר בהיר ואבני מפולת. בשכבה העליונה נמצאו שברי כלי חרס וזכוכית מתקופת מרד בר־כוכבא, הכוללים קנקן (לוח 2: 12), מכסה של סיר בישול (לוח 2: 5), קערת זכוכית שטוחה (לוח 3: 1) ונר דיסקוס רומי (איור 23) שחלקו התחתון עוצב בדומה ל"נרות הדרום";[4] על פי הנר נמצאו שרידי פיח, עין הנר נשברה במתכוון (בראנד, תשכ"ט). מסביב לעין הנר ישנו עיטור של שרשרת של חצאי עיגולים בין שני קווים. עוד נמצאו בשטח C שרידים אורגניים רבים, הכוללים שרידי מזון, אריגים, מקלעות ופיסות עור.

בחדרון הנמצא במחילה הנמשכת מהחדר המרכזי של מערה 84ב לכיוון צפון נפתח שטח חפירה נוסף (שטח D; איור 6). בתוך השכבה העליונה, המכילה עפר דק כהה מעורבב בפרש שפנים ועטלפים, נמצאו שרידים מתקופת מרד בר־כוכבא, ובהם שרידי סל נצרים וגרעיני שעורה וכן שברי כלי חרס וזכוכית מתקופת מרד בר־כוכבא, ובהם שפה של סיר בישול (לוח 2: 9) ובקבוקון זכוכית (לוח 3: 3).

בדופן המערבית של אולם הכניסה שבמערה 84ב ישנו פתח קטן המוביל למחילה, 12 מ' אורכה, המקבילה לחלל אולם הכניסה. קרקעית מחילה זו נחפרה על־ידי שודדי עתיקות עד לעומק של 30 ס"מ. במהלך הסקר שלנו במחילה נמצאו שברי גוף של כלי חרס, כנראה מתקופת בר־כוכבא, וכן מטבע ברונזה מימי תלמי השני (285–246 לפנה"ס) שנטבע בצור (לוח 1: 4; קינדלר, תשנ"ו).

מערות 84ג

אלה הן שלוש המערות המזרחיות ביותר במכלול מערות הרומח, ונמצאות, כ-25 מ' ממזרח למערה 84ב. המערות קטנות למדי והן התפתחו על בסיס סדק אחד בכיוון צפון־דרום. כאמור, המערות נמצאות זו מעל זו ופתחיהן פונים לכיוון דרום (איור 8). חפירות שוד מסיביות נערכו בשתי המערות התחתונות. בשפכי העפר הפזורים מחוץ למערות נמצאה קרמיקה מתקופת מרד בר־כוכבא, הכוללת שפת פך (לוח 2: 14) וחרסים מעטים מן התקופה הכלכוליתית. המערה התחתונה (84ג1) היא הגדולה משלוש המערות; אורכה כ-15 מ' ובה מחילה המובילה לחדר נמוך (איור 8). בחפירה בשטח H, הנמצא 1.5 מ' מפתח מערה זו, נמצאו שברי גוף של כלי חרס מתקופת מרד בר־כוכבא, עד לעומק של 30 ס"מ, ושרידי מזון. המערה התיכונה (84ג2) היא חלל רחב בעל פתח גדול, שהגישה אליו קשה למדי (איור 8). לרוחבו של פתח זה נבנתה טראסת אבן קדומה (1.8 מ' גובהה), הבנויה אבני שדה בינוניות ונועדה לפילוס רצפה שעליה חיו הפליטים (איור 7).[5] טראסה דומה נמצאה גם בפתח מערת אביאור בכתף יריחו (אשל וזיסו, תשנ"ט, 116). בסדק שבקיר של חדר קטן, הנמצא מעל חלקה המערבי של המערה, התגלתה קורת עץ, אשר שימשה כנראה לתליית סל מזון. במערה העליונה (84ג3) ישנם שני חללים אליפטיים במפלסים שונים; הגישה אליה קשה ואפשרית רק דרך מדרגת סלע צרה הנמצאת בראש המצוק שמעל

4 אנו מודים לוורדה זוסמן, שעמה התייעצנו בדבר טיפוס הנר.

5 לאחר שסקרנו את הטראסה, היא נחפרה ופורקה על־ידי שודדי עתיקות ביולי, 2002.

איור 7: פתחי מערות 84ג 1-2

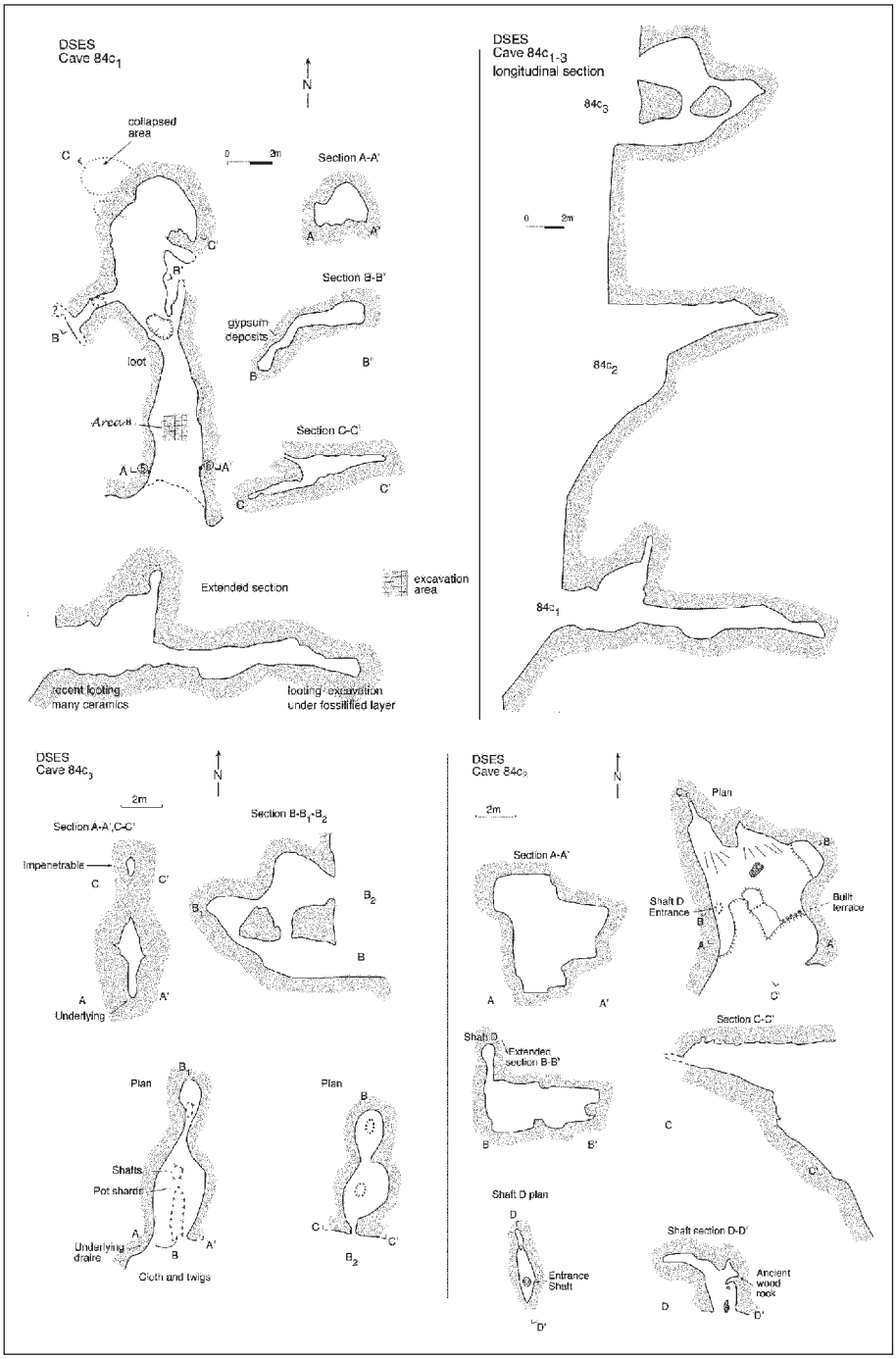

איור 8: מערות 84ג, תוכניות וחתכים

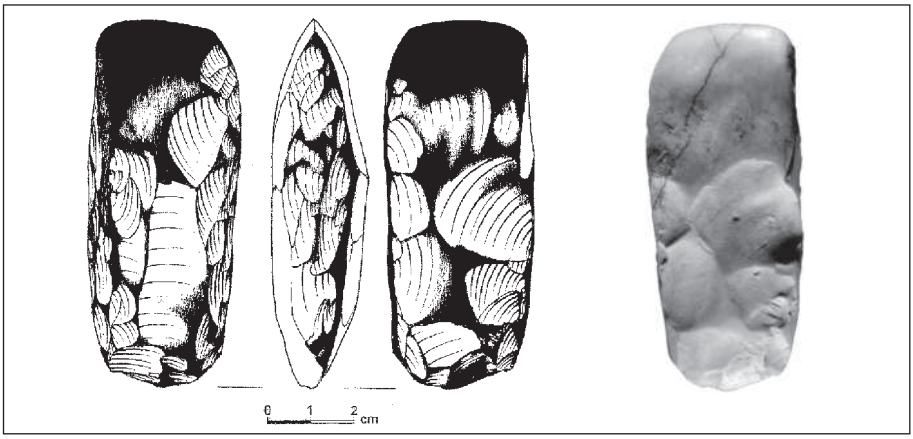

איור 9: כילף צור ממערה 84א

איור 10: ראש חץ ממערה 84א

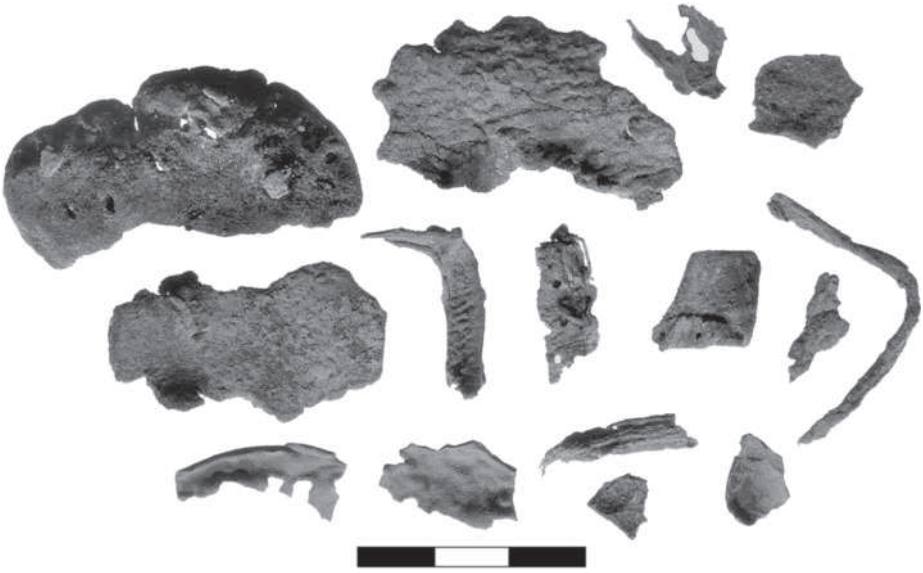

איור 11: פיסות עור ושרידי סנדל ממערה 84א

איור 15: מחט אריגה ממערה 84ב

איור 12: חפץ עצם ממערה 84א

איור 16: לוחית נחושת ממערה 84ב

איור 13: כלי עץ ממערה 84א

איור 14: כלי עצם ממערה 84א

איור 17: ראש חץ דמוי עלה

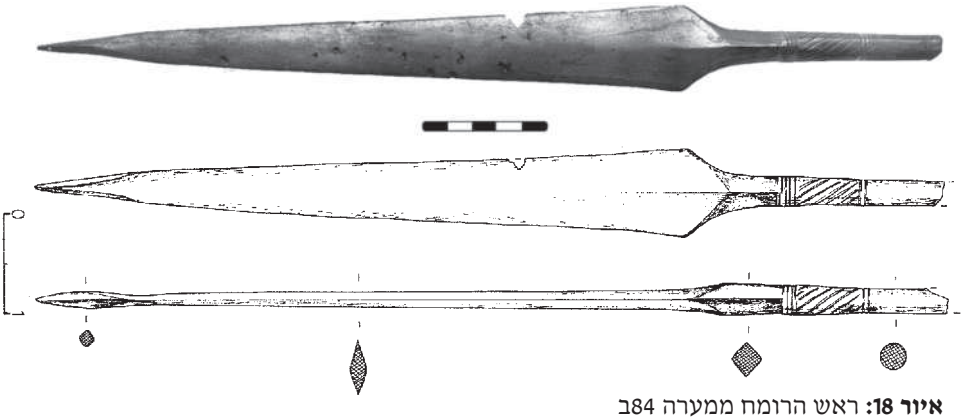

איור 18: ראש הרומח ממערה 84ב

איור 19: טבעת מפתח ממערה 84ב

איור 20: פיסות אריגים וחבל ממערה 84ב

המערות. בקרקעית המפלס התחתון של מערה זו נמצאו שברי גוף של כלים מתקופת מרד בר־כוכבא; וכן אריגים, חלקי עור ועצמות שהובאו כנראה על־ידי עופות שקיננו במערה.

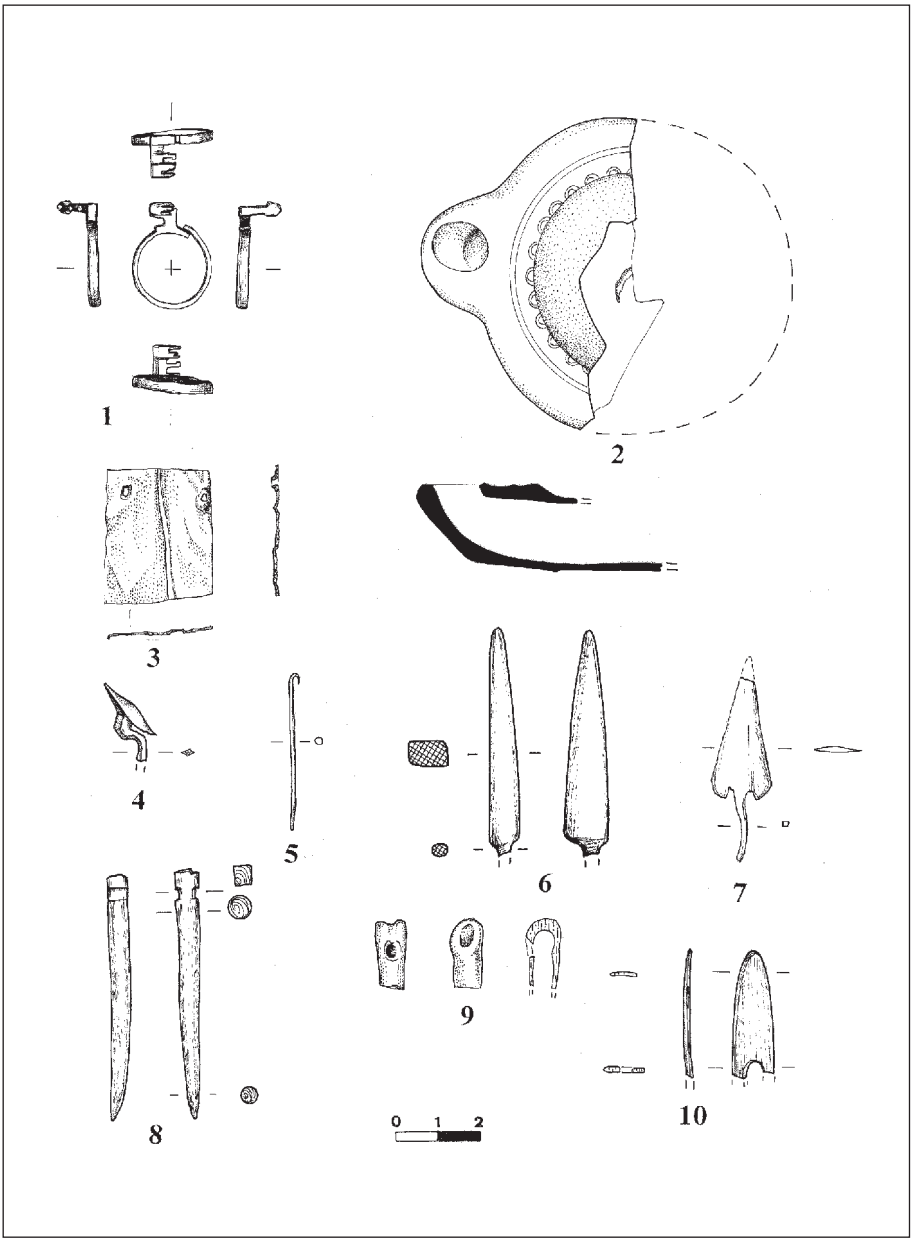

לוח 4: ממצאים נוספים ממערות הרומח

טבלה 3: תיאור ממצאים נוספים (לוח 4)

מס"ד	הממצא	מקום הממצא	תיאור הממצא	הפניה למקבילות	מס' איור
1	טבעת מפתח	מערה 84ב, אולם מרכזי (סקר)	ברזל; טבעת אצבע אליה מולחם מפתח בעל חמש שיניים;	מערת האיגרות (ידין, תשכ"ג, 95-97; תשל"א, 153) וראו: Oman, 1930, 58 nos, 166-172a, pl. VI: 166; גרוסמרק, 1994 עמ' 55+60; Harding, 1950, 90, no 315 pl XXVII.	איור 19
2	נר דיסקוס	CL.001	טין כתום, ליבה אפורה; פיח על פי הנר; עין נר שבורה; עיטור שרשרת של חצאי עיגולים בין שני קווים סביב עין הנר	עיטור דומה בלא קווים: מערת סלע (עמית ואשל, תשנ"ט, 198 מס' 64); מערת הסנדל (אשל וזיסו, תשנ"ט, 126 מס' 8).	לוח 4:2
3	לוחית נחושת	שפכי מערה 84ב (סקר)	לוחית נחושת מלבנית דקה; מידותיה: 1.5×2 סמ'; ציר מקופל לאורך מרכזה; שני חורים מפולשים בשני פינותיה העליונות	–	איור 16
4	מסמר סנדל	שפכי מערה 84ב (סקר)	ברזל; ראש כיפתי ; חוד מעוקם בעל חתך מרובע	אשל, תשנ"ט ב	–
5	מחט אריגה	שפכי מערה 84ב (סקר)	מחט ברזל בעלת חוד מעוקל; אורך: 36 מ"מ, משקל 0.26	מערות מורבעאת (de-Vaux, 1961, 43, pl. 13:9); מערה V/59 בקרנטל (אהרנשטם, תשס"ב, 101 איור 13 מס' 13); מערת הגולגלות (32) שבנחל צאלים (טרם פורסם)	איור 15
6	ראש חץ	פתח מערה 84א (סקר)	עשוי ברזל; חתך מרובע בצורת פרמידה; אורך 52 מ"מ; משקל: 18 גרם	מערת הברכה (אביגד, תשכ"א, 17 לוח ז:8); מערת האימה (אהרוני, תשכ"ב, 168 לוח יב:5); מערת הסנדל (אשל וזיסו, תשנ"ט, 141-142)	איור 10
7	ראש חץ	שפכי מערה 84ב (סקר)	ברזל; דמוי עלה; אורך חלק קדמי: 27 מ"מ; רוחב 14 מ"מ; אורך תקע: 15 מ"מ; משקלו 2.09 גר'	שטיבל, להלן בספר זה, עמ' 313-314	איור 17

מס"ד	הממצא	מקום הממצא	תיאור הממצא	הפניה למקבילות	מס' איור
8	כלי עץ (סיכת רכיסה?)	FL.001	מקל עץ מחודד; 5.5 סמ' אורכו; שתי נישות מלבניות מגולפות בשני צידי ראשו	מערת האימה (אהרוני, תשכ"ב, לוח יב, 5)	איור 13
9	כלי עצם (משרוקית?)	EL.001	פרק אצבע של עז/יעל; 1.5 סמ' אורכה; 0.5 ס"מ רוחבה; מנוקבת בשני קדחים בקוטר 2 מ"מ היוצרים כלי חלול	–	איור 12
10	כלי עצם (בוכייר?)	FL.001	פיסת עצם (כנראה צלע עז/יעל) מלוטשת, שטוחה; מידותיה: 29X9 מ"מ; נקב מפולש נקדח בחלקה הרחב	מערת המטמון (בר אדון, 1971, 185)	איור 14
*11	כילף צור	פתח מערה 84א	צור מלוטש ומוטז; אורך: 90 מ"מ; רוחב: 16-35 מ"מ; משקל: 94.3	מערות מורבעאת (de-Vaux 1961: 15-22); וראו: ברקאי 2000: 225-266	איור 9
*12	פיסות סנדל עור	EL.001	עור מנוקב ותפור בגידים; כנראה חלקה הקדמי של שכבה תחתונה של הסוליה	למשל: מערת האיגרות (Yadin 1963: pl. 57; Aharony 1961: pl. XXIII); מערת המטמון (Bar-adon 1961: pl. 15a)	איור 11
*13	ראש רומח	מערה 84ב, אולם מרכזי	ברזל, אורך 360 מ"מ, רוחב מירבי 36 מ"מ, משקל 246.2; ידית בעלת חתך עגול מעוטרת בחריתה של רצועת קווים אלכסוניים בין טבעות; גוף הלהב בעל חתך מעוין וקצהו בעל חתך מרובע	מערות מורבעאת (de-Vaux 1961: Mur. 168); מערת התאומים (שטיבל, להלן בספר זה)	איור 18

*ממצאים אלו אינם מופיעים בלוח 4

דיון

שני המטבעות, שטבע המינהל הבר־כוכבאי בשנה השלישית למרד, אשר התגלו במערות הרומח, מעידים על כך שהמערות שימשו מקלט לפליטים בסופו של המרד – בשנת 135 לפנה"ס. כיוון שלא נמצאו במערות הרומח תעודות כתובות, אין אפשרות לקבוע מהיכן נמלטו האנשים שמצאו בהן מקלט. אפשר להניח כי היו אלה פליטים שברחו מעין־גדי – הכפר היחיד שהיה קיים ממערב לים־המלח בתקופת מרד בר־כוכבא. עם זאת, ייתכן כי הן שימשו מקלט לפליטים שברחו מיישובי גב ההר וספר המדבר באזור תקוע, כמו מערות ואדי מורבעאת (Milik, 1961, 122-134; Benoit, 1961, 243-256).

על־פי גודלן של מערות הרומח וכמות הממצא שהתגלה בהן, ניתן להעריך כי עשרות פליטים נמלטו למערות האלה בשנת 135 לספירה. האופי והמגוון של הממצא מעידים שבפליטים היו גם לוחמים שהביאו למערות כלי נשק, וכן נשים שהביאו למערות תיבת תכשיטים. כיוון שלא מצאנו במכלול מערות הרומח לא עצמות אדם ולא רכוש יקר־ערך מתקופת מרד בר־כוכבא (אשר היה נותר במערה לו מצאו הפליטים את מותם במערות), ניתן לשער כי הפליטים שנמלטו למערות האלה לא נהרגו במערות במהלך הדיכוי הרומי של המרד. לא מצאנו עדויות בראש המצוק ובמערות לפעילות של חיילים רומיים. ניתן לשער אפוא שהאנשים שמצאו מקלט במערות האלה ניצלו, ונטלו עמם את רוב חפצי הערך שלהם (יש להניח שטבעת המפתח אבדה לאחת הנשים שנמלטו למערה). ייתכן כי בכוונה תחילה הם החליטו להשאיר במערות את כלי הנשק ואת מטבעות הברונזה (שהוטבעו מחדש), בשל חששם שמא המשמרות הרומיים ימצאו את החפצים האלה בחיפוש שיערכו בכליהם.

תפרוסת הממצאים מתקופת מרד בר־כוכבא במערות הרומח מלמדת כי רוב החללים הנוחים לשהייה במערות שימשו את הפליטים. יש להניח כי עיקר הפעילות היום־יומית של השוהים במערות הרומח בסופו של מרד בר־כוכבא התנהלה בפתחי המערות אשר הוכשרו על־ידי בניית טראסות (כפי שנמצאה בפתח מערה 84ב). עם זאת, בשעת סכנה הסתתרו הפליטים בחללים הפנימיים של המערות השונות. הממצא העשיר שהתגלה במהלך הסקר והחפירה באולם המרכזי של מערה 84ב הוא עדות לפעילות הרבה בחדר הזה. היחס שבין שכבת המפולות שנמצאה בחדר המרכזי שבמערה 84ב (בשטחים A-C) לבין הממצאים הארכיאולוגיים מימי מרד בר־כוכבא, מלמד כי ההתמוטטויות הגדולות אשר התרחשו במערה, קדמו למרד בר־כוכבא, ויש להניח כי מראה החדר המרכזי במערה 84ב, שאותו הכירו יושבי המערה בשלהי המרד, היה דומה לזה המוכר לנו כיום.[6] כפי הנראה חדר זה שימש בעיקר לאחסון המזון והציוד אשר הובא למערה, ויש לשער שבשעת סכנה התחבאו בו הפליטים. גילוי השרידים מתקופת מרד בר־כוכבא בשטח D שבהתרחבות המחילה הפנימית במערה 84ב, הוא עדות לכך שהאנשים שברחו למערה בסופו של מרד בר־כוכבא השתמשו גם בחדרי המערה הפנימיים שאינם נוחים לשהייה. ככל הנראה נוצלו החדרים האלה בעיקר לאחסון ציוד וייתכן כי אף להסתרת פריטים יקרי ערך, כפי שמעיד בקבוקון הזכוכית שנמצא בשטח הזה.

הממצאים מתקופת מרד בר־כוכבא שהתגלו במכלול מערות הרומח, יחד עם הממצאים שהתגלו במערות נוספות בין ואדי מורבעאת לאזור עין־גדי, מעידים על התפרוסת הגאוגרפית האחידה והצפופה למדי של מערות המפלט בחלקו הצפוני־מזרחי של מדבר יהודה. אופיין של מערות הרומח מחזק את הסברה העולה מן הממצאים במערות מפלט נוספות, שלפיה העדיפו הפליטים מערות גדולות, נסתרות, רחוקות ממקום יישוב וקשות לגישה (אשל ועמית, תשנ"ט, 14–16).

6 היעדרה המוחלט של קרמיקה וממצא מובהק אחר מן התקופה הכלכוליתית בחדר המרכזי, אף שהם נפוצים בשאר החלקים של מערות הרומח, מעיד ככל הנראה על כך כי ההתמוטטויות במערה התרחשו לאחר התקופה הכלכוליתית. לפיכך, אפשר להניח כי נמצאה שכבת חיים מתקופה זו תחת שכבות המפולות בחדר זה.

המטבע מימי תלמי השני והקרמיקה המועטה מן התקופה ההלניסטית, אשר נמצאו במערות הרומח, הם עדות לכך שאנשים ביקרו במערות האלה גם בתקופה ההלניסטית; אלא שהייתה זו ככל הנראה שהות קצרת טווח של אנשים יחידים. במערות נוספות באזור יריחו נמצאו שרידים מתקופה זו (ברשד ושקד, תשס"ב, 34; שיאון, תשס"ב, מערות: IV/2 5, 7, 12; אבלס, תשס"ב, 125-134; אשל וזיסו, תשס"ב, 149), וייתכן כי במהלך אירועים מקומיים שהתרחשו במאות החמישית עד השלישית לפנה"ס, שאינם מתועדים במקורות ההיסטוריים, ברחו פליטים למערות המדבר (שיאון, תשס"ב, 81).

השרידים מן התקופה הכלכוליתית שנמצאו במערות הרומח מצטרפים אל עדויות רבות על פעילות במערות מדבר יהודה בתקופה זו. הרצפה המהודקת והמפולסת שנחשפה במערה 84א אשר תוארכה לתקופה הכלכוליתית, וגם המספר הרב יחסית של הממצאים מתקופה זו, עשויים להעיד על הכשרת המערה לשימוש וכן על פעילות ערה ואולי ממושכת בה בתקופה זו.

רשימת מקורות

אביגד, תשכ"א;

"מחנה א'", **ידיעות**, כה, עמ' 13-18.

אבלס צ', תשס"ב;

"אזור VII: סקר וחפירות במערות שבמצוקיו המזרחיים של ג'בל קרנטל", **עתיקות**, 41, כרך 1, עמ' 123-137.

אהרוני י', תשכ"ב;

"מחנה ב' – מערת האימה", **ידיעות**, כו, עמ' 159-173.

אהרנשטם א', תשס"ב;

"אזור V: סקר וחפירות במערות שבמצוק ג'בל קרנטל בין ואדי אבו סרג' לערוץ חלק א־רמאנה", **עתיקות**, 41, כרך 1, עמ' 91-104.

אשל ח', תשנ"ט;

"ממצאים מתקופת מרד בר־כוכבא ממערת מכוך", ח' אשל וד' עמית, **מערות המפלט מתקופת מרד בר־כוכבא**, תל־אביב, עמ' 83-91.

אשל ח', תשנ"ט ב;

"סנדלים מסומרים במקורות היהודיים והממצא ממערות המפלט", ח' אשל וד' עמית, **מערות המפלט מתקופת מרד בר כוכבא**, תל־אביב, עמ' 225-232.

אשל ח' וזיסו ב', תשנ"ט;

"ממצאים מתקופת מרד בר־כוכבא ממערות כתף יריחו", ח' אשל וד' עמית, **מערות המפלט מתקופת מרד בר־כוכבא**, תל־אביב, עמ' 113-152.

אשל ח' וזיסו ב', תשס"ב;

"סקר וחפירות במערות שבמדרונות המצוקיים של נקודת טריג 86 בשולי ג'בל מע'ר אל־בס ('כתף יריחו')", **עתיקות**, 41, כרך 1, עמ' 141-150.

אשל ח', זיסו ב' ופרומקין ע', תשנ"ט;

"שתי מערות מפלט בנחל מכמש (ואדי סוניט)", ח' אשל וד' עמית, **מערות המפלט מתקופת מרד בר־כוכבא**, תל־אביב, עמ' 93-109.

אשל ח׳ ועמית ד׳, תשנ״ט;
״אופיין של מערות המפלט במדבר יהודה״, ח׳ אשל וד׳ עמית, **מערות המפלט מתקופת מרד בר־כוכבא**, תל־אביב, עמ׳ 13-21.
בר אדון פ׳, 1971;
מערת המטמון – הממצאים ממערת נחל משמר, ירושלים.
בר״ג ד׳, תשכ״ב;
״כלי הזכוכית ממערת האימה״, **ידיעות**, כו, עמ׳ 175-182.
ברשד ד׳ ושקד ע׳, תשס״ב;
״אזור III: סקר וחפירות במערות שבוואדי אל־מכוך התחתון״, **עתיקות**, 41, כרך 1, עמ׳ 31-41.
ברקאי ר׳, 2000;
גרזני צור ואבן כסממנים תרבותיים, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל־אביב, תל־אביב.
גרוסמרק צ׳, 1994;
תכשיטים ותכשיטנות בארץ־ישראל, במקורות ובממצא הארכיאולוגי בתקופת המשנה והתלמוד, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל־אביב, תל־אביב.
הרשקוביץ מ׳, תשנ״ב;
״ערוער בשלהי תקופת בית שני״, **ארץ־ישראל**, כו, עמ׳ 309-319.
זיסו ב׳, תשס״ב;
הישוב הכפרי בהרי ושפלת יהודה משלהי תקופת הבית השני עד לדיכוי מרד בר־כוכבא, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
ידין י׳, תשכ״ג;
הממצאים מימי בר־כוכבא ממערת האיגרות, ירושלים.
עמית ד׳ ואשל ח׳, תשנ״ט;
״ממצאים מתקופת מרד בר־כוכבא ממערת סלע״, ח׳ אשל וד׳ עמית, **מערות המפלט מתקופת מרד בר־כוכבא**, ירושלים, עמ׳ 186-204.
פורת ר׳, אשל ח׳ ופרומקין ע׳, תשס״ה;
״ערכה לנשיאת ציוד כתיבה עשויה ברונזה מעין־גדי״, י׳ אשל (עורך), **מחקרי יהודה ושומרון**, יד, אריאל, עמ׳ 201-212.
קינדלר א׳, תשנ״ו;
״הטביעות התלמיות בערי החוף של ארץ ישראל ופנקיה״, י׳ אשל (עורך), **מחקרי יהודה ושומרון**, ה, אריאל, עמ׳ 109-119.
שיאון ע׳, תשס״ב;
״אזורים IV ו-VI: סקר וחפירות במערות שבמצוקיו של ג׳בל אבו סרג׳״, **עתיקות**, 41, כרך 1, עמ׳ 45-84.

Aharony Y., 1961;
“The Caves of Nahal Hever”, *Atiqot*, *3*, pp. 148-162.
Bar-Nathan R., 2002;
The pottery, the Hasmonean and Herodian palaces at Jericho, 3, Jerusalem.
Barag D., 2002;
“The Two Mints of the Bar Kokhba War”, *INJ*, 14, pp. 153-156.

Benoit P., 1961;
"Textes Grecs et Latins", P. Benoit, J.T. Milik & R. de-Vaux (eds.), *Les Grottes de Murabbaʿat,* (DJD, 2), Oxford, pp. 209-290.
Harding G. L., 1950;
"A Roman Family Vault on Jebel Jofeh, Amman", *QDAP*, 14, pp. 81-94.
Kromann A. & Mørkholm O., 1977;
Sylloge nummorum Graecorum Egypt: The Ptolemies, Copenhagen.
Lapp N.L. & Nickelsburg G.W.E., 1974;
"The Roman Occupattoin and Pottery of Araq en-Na'saneh (cave II)", P.M. Lapp & Lapp (eds.), *Discoveries in the Wadi Ed Dalieh*, (AASOR, 41), Cambridge, Mass, pp. 49-54.
Lapp P.M. & Lapp N.L., 1974;
Discoveries in the Wadi Ed Dalieh, (AASOR, 41) Cambridge, Mass.
Magness J., 2005;
"The Roman Legionary Pottery", B. Arubas & H. Goldfus (eds.), *Excavations on the Site of the Jerusalem International Convention Center (Binyanei Ha'uma),* Portsmouth, pp. 69-194.
Mildenberg L., 1948-9;
"Numismatische Evidenz zu Chronologie der Bar-Kokhba Erhbung", *Schweizerische Numismatische Rundschau*, 34, pp. 19-27.
Mildenberg L., 1984;
The Coinage of the Bar Kokhba War, Aarau, Frankfurt and Salzburg.
Milik J.T., 1961;
"Textes Hébreux et Araméens", P. Benoit, J.T. Milik & R. de-Vaux (eds.)*, Les Grottes de Murabbaʿat,* (DJD, 2), pp. 67-205.
Oman C.C., 1930;
Catalogue of Rings, Victoria & Albert Museum Department of Metal, London
de-Vaux R., 1961;
"Archéologie", P. Benoit, J.T. Milik & R. de-Vaux (eds.), *Les Grottes de Murabbaʿat*, (DJD, 2), Oxford, pp. 3-63.